

גליון נושא: 'פנקס אליהו הנביא'

בס"ד, יום ג' פרשת ויחי, י' טבת תשע"ו.

דיונים אקטואליים בסוגיות הנלמדות, לעורר לב המעיין ולא 'הלכה למעשה', בבא מציעא דף לז. לע"נ רבי מאיר בן הרב יחיאל צבי כהן זצ"ל, נלב"ע ח' טבת ת.נ.צ.ב.ה.

פנינים

פנקס המשתמר לדורות

פנקס דרבי ישמעאל: המקור הקדום למושג של פנקס שמונח עד שיבנה ביהמ"ק, הוא בגמ' (שבת דף יב:) במעשה של רבי ישמעאל בן אלישע שאמר אני אקרא ולא אטה. פעם אחת קרא והטה וכתב על פנקסו, אני ישמעאל בן אלישע קריתי והטיתי נר בשבת, לכשיבנה בית המקדש אביא חטאת שמנה.

פנקס הקהל: מנהגו של החת"ס היה ('חתם סופר' חו"מ סימן רכד), לרשום את המציאות שלו בפנקס הקהל שכך ישתמר כתב זה, ועוד שכיון שהוא פנקס הקהילה הכל מעיינים בו ובכך יחזור האבידה לבעליו.

צורך מצוה: דעת הגר"מ שטרנבוך שליט"א (השבת אבידה כהלכה פ"ו הערה י') שמה שיש הרושמים מציאותיהם בעמוד הראשון של הש"ס שלהם, ואין זה 'מנהג בזיון' כי זה צורך מצוה. וכך ישתמר לימים רבים כי כל החפצים בבית בלים והולכים אבל 'ש"ס חתנים' שקיבל במתנה בתקופת האירוסין נשאר עומד על מקומו עשרות שנים.

ביורשים: כתב הרא"ש (ב"מ פ"ב סימן ט') על הדין של הגמ' (כה:) מצא בגל או בכותל ישן הרי אלו שלו מפני שיכול לומר לו של אמוריים היו, ביאר הרא"ש בפירושו השני דמה שהיה של אמוריים שייך לכל ישראל מדין שלל מלחמה ואין מועיל בו ייאוש כיון שכלפי הראשון לא קנה כי באיסורא אתא לידיה שבחלוקת הארץ היו כל ישראל קודם ייאוש, והוא הדין בנו ובן בנו לא קנאה. והוסיף הפלפולא חריפתא (אות צ') שהוא הדין הלוקח ממנו את הכותל אינו זוכה בו דכלפי החצר הזה באיסורא אתא לידיה. ולכאורה משמע ברא"ש שגם לבנו אחריו יש מצות השבה. ואולי הרא"ש מדבר רק כלפי באיסורא אתא לידיה אך לא כלפי מצות השבה (צ.ד.). ❖

יהא מונח עד שיבוא אליהו

שינוי במציאות

במתנ' (בבא מציעא דף לז.) ויהא מונח עד שיבוא אליהו. וכן במשנה לעיל (דף כ.) מצא שטר בין שטרותיו ואינו יודע מה טיבו, יהא מונח עד שיבוא אליהו. וכן במשנה לעיל (דף כט:) כלי זהב וכלי זכוכית, לא יגע בהן עד שיבוא אליהו.

ויש לדון איך מתקיים בזמננו הדין של יהא מונח, שאם יחזיק את החפץ זמן רב הבעלים עצמו היה זורקו לאשפה, מפני שכל סוגי החפצים מתחדשים והולכים, וחפץ שהיום שוה דמים מרובים נפחת ערכו מאוד כעבור תקופה. ואם ישהה החפץ לעולם אז כשיבוא אליהו לא יהא שוה כלום, ועדיף לבעלים לקבל את שווי החפץ, שכמעט ואין חפץ שאי אפשר לרכוש אותו בכסף. ועוד שעלות

מנהג ישראל תורה 'קֶרֶן וְהַשִּׁיב'

שאלה: בעיקר דין 'יהא מונח', בפרט למה שנתבאר שיכול לרשום בפנקס, קשה מדוע אמרו בגמ' (ביצה דף כט.) גזל ואינו יודע למי גזל, יעשה בהם צרכי רבים. (מ.ש.) הרי יכול לנהוג בו דין 'יהא מונח' ויטלו לעצמו וירשום בפנקס שהוא חייב חפץ פלוני, ואליהו יודיע לו למי ליתנו. וצריך להגדיר מתי נאמר הכלל של יהא מונח ומתי נאמר הכלל של יעשה בהם צרכי רבים.

תשובה: ושמעתי מהאחראי על 'קֶרֶן וְהַשִּׁיב' (א.ו.) בשם כמה גדולי הוראה שליט"א [שכתבו הסכמה נלהבת לרעיון הנפלא, לקיים 'יעשה בהן צרכי רבים' ע"י הפקדה לגמ"ח ההלוואות של 'צדקתו עומדת לעד'] שיש הבדל בין דבר שהוא אשם לדבר שהוא לא אשם, והדין של יעשה מהן צרכי רבים נאמר בגזילה שנקלע באשמתו ממון חבירו לידו, אז אינו מקיים 'והשיב' עד שיוציא גזילה מתחת ידו, [אף שבאמת צריך להשיב לבעלים מ"מ והשיב פורתא קיים בזה, בפרט בקרן והשיב שמקנים את זה עבור בעל הממון האמיתי]. אבל באבידה אין דין להוציא אבידה מתחת ידו, ולכן יהא מונח ויכול לקחתו לעצמו ולרשום שויו בפנקס.

ובהלואה תלוי מדוע לא החזיר את ההלואה, אם מחמת המלוה שנעלם יכול לרשום את זה בפנקס ולהחזיק בכסף עד שיבוא אליהו, אבל אם מחמת שהוא השתמט מהמלוה כשהגיע זמן הפרעון יש עליו סרך גזילה וחייב להוציא ממון מתחת ידו ולעשות מהן צרכי רבים. ❖

האחסון יותר יקר מהחפץ עצמו ולא משתלם לאחסן אותו, [ויש דברים שלא יהא להם שימוש כלל כשיבוא אליהו, כגון שמצא 'קנינות לתשעה באב' שכאשר יבוא אליהו לא יגידו קנינות].

מציאות זו התחדשה בדורות האחרונים, שמיד כשמאבד קונה חדש. בניגוד לזמן הגמ' שכל חפץ היה חשוב לבעליו והיו מחזרים אחריו, כמו שמצינו צד בגמ' (ב"מ דף כח.) שאבידתא מכריז, ויבדוק כל איש בביתו ויבחין איזה חפץ חסר לו, ויטרח לחזור לירושלים אחר הרגל לבדוק עפ"י הסימנים, אולי הכריזו על אבידתו.

1. 'פנקס השבת אבידה'

'החידוש' של גדולי הדור: מכח מציאות זו שנוצרה בזמננו, נשתנה הדין כלפי רוב סוגי האבידות, וכפי שחידשו החת"ס (שו"ת חו"מ סימן קמג ד"ה והנה), והחזו"א (פאר הדור חלק ד' עמוד רטז, מעשה איש א עמוד קמו), והגר"מ פינשטיין זצ"ל (שו"ת אגרות משה חו"מ ח"ב סי' מ"ה אות ד'), והגר"ש אלישיב זצ"ל (משפט האבידה סימן רסז מז"צ ס"ק פז אות ה'), והגר"י מוצפי זצ"ל (ספר הזכרון כנסת עזרא עמוד קכד), והגר"ר דוד בהר"ן זצ"ל (ארח דוד עמוד ריט). וכן מורים למעשה בזמננו: הגר"ע אוירבאך שליט"א (קונטרס 'השבת אבידה' להגר"מ סנדר עמוד טו), והגר"מ גרוס שליט"א (השבת אבידה כהלכה פרק ו' הערה ח יא) והגר"מ שטרנבוך שליט"א (שם), והגר"ר ניסים קרליץ שליט"א (שם), והגר"י טשזנר שליט"א (מ.ט.), והגר"א ויס שליט"א (ד.ש.), והגר"ר צבי שפיץ שליט"א (משפטי התורה ח"ג סימן ב סעיף ב'), וכן שמעתי מהגר"ר מיכל פריד שליט"א, וכן שמעתי מהגר"ר יעקב פרידמן שליט"א, וכן שמעתי מהגר"ר משה ברנסדופר שליט"א, והגר"ר פרוש שליט"א (א.פ.) שכל מציאה כאשר קיים בה חובת הכרזה ועבר פרק זמן סביר שמחויב להכריז ולטפל באבידה, ונראה שהבעלים לא יבוא, יכול לקחת את האבידה לעצמו, ויכתוב ב'פנקס השבת אבידה' את האבידה ומקום מציאתה וסכום שוויה, ובדבר שיש בו סימן ירשום כל סימניה, ואז יכול להשתמש באבידה ויניח את הפנקס במקום שמור, או בגמ"ח השבת אבידה וירשום פרטיו על הפנקס, ויתקיים באמצעות הפנקס דין יהא מונח עד שיבוא אליהו. והוסיף האג"מ שאם ידוע שויה ישום לבד, כדעת השו"ע (סימן רסז סעיף כא). ואם אין ידוע שויה, ישומו ג' אנשים הבקיאם בשומת חפצים כאלו כדעת הסמ"ע (ס"ק לו).

דין זה נאמר בכמה מקרים: א. במקום שהדין נפסק יהא מונח עד שיבוא אליהו גם באופן שבאיסורא אתי לידיה, דהרי קיי"ל יאוש שלא מדעת לא הוי יאוש. ב. כשמצא דבר שאין בו סימן, ונסתפק אם הוא קודם יאוש. ג. כשמצא דבר שיש בו סימן והכריז ולא באו הבעלים. נמצא שכלל זה תקף בהרבה מסוגי האבדות המצויים. חוץ מאופן שיש לבעלים צורך בחפץ עצמו ואינו מסכים

שיתן לו תמורתו (כגון כתבי ידות, או ספר עתיק ירושה מסביו) שאז יקיים בו 'יהא מונח עד שיבוא אליהו' כפשוטו. וכמבואר בסמ"ע (רסז ס"ק ל') ובערוה"ש (סי"ד).

כסף מזומן: ולענין אם מצא כסף מזומן שיש בו סימן במנינו או במקומו שנמצא דרך הינוח, והכריז ולא נמצאו הבעלים, או שמצא כסף של ילד קטן שאין בו דעת להתייאש, נחלקו הדעות: דעת הגר"נ קרליץ שליט"א (השבת אבידה כהלכה פרק ו' ס"ק יח) שאף שנפסק בשו"ע (חו"מ רסז סעיף טו) יניח עד שיבוא אליהו, ומעיקר הדין אסור לו להשתמש בכסף וצריך להמירו בכסף שערכו נשמר ולהניחו עד שיבוא אליהו מ"מ יכול לרשמו בפנקסו וליטלו לעצמו אם יש לו סכום כזה בבנק, מכיון שדרך שמירת כסף היום הוא בבנק, וכפי שאמר הגרש"ז אורבאך זצ"ל (שם) שכיום אין להטמין כסף בקרקע. ושורש ההבדל בין חפץ לממון שבחפץ אין צריך שיהא לו כסף, כי הבעלים מעונין שהמוצא ישתמש בו, אבל בכסף אין לבעלים ענין שישתמש בו המוצא. אמנם דעת הגר"א ויג שליט"א ועוד חכמי הוראה להקל יותר, שאין הבדל בין כסף לחפצים ובשניהם אין צורך שיהא לו כסף בבנק (צ.פ.), אלא צריך שיהא לו אפשרות פרקטית להשיב כשיתברר מי הוא הבעלים (מ.י.ה.).

2. מקור הדין

הרבה נימוקים נאמרו לפסק זה, ונצטט את עיקריהם: **נימוקו של החת"ס** (שו"ת חו"מ סימן קמג ד"ה והנה): שזה מדין תפילין בי בר חבו משכח שכיחי (ב"מ כט:), דאף שמעיקר הדין צריך להיות מונח עד שיבוא אליהו, מ"מ תקנו חכמים שיכול לשום דמיהם כמה שוים ולהניחם, ואם יבוא המאבד יתן לו שוים. **והרא"ש** הביא שני פירושים **לפירש"י** שם דמיהן בב"ד ומוכרן לאחרים, ולהרא"ש שם דמיהן לעצמו ויכול ליקח אותן לעצמו **ובשו"ע** (רסז סעיף כא) הכריע כהרא"ש. וביאר הגר"ד עזרא שרים שליט"א (משפטי תשמורו עמוד קמג) שכל זה שייך רק לדעת הסמ"ע (ס"ק ל') שמפרש כפשוטו לשון השו"ע שהוא הדין בכל דבר שמצוי לקנותו. אבל לדעת הש"ך (ס"ק ט"ז) שמדייק ברמב"ן שדין זה התחדש רק בתפילין שיש בו מצוה לא שייך סברא זו.

נימוקו של הגר"מ פינשטיין (אג"מ חו"מ ח"ב סי' מ"ה אות ד'): שאין בזה סתירה לדין של יהא מונח, כיון שבזמננו עצם הרישום בפנקס נחשב 'יהא מונח' שבכך מקיים חיובו ויכול להתברר כשיבוא אליהו, או אם יבואו הבעלים ויוכיח שהאבידה שלהם יחזיר מיד.

נימוקו של הגר"ש אלישיב (מ.ד.ל.): 'אומדנא דמוכח' בדעת בעל האבידה, שודאי חפץ שהמוצא יקח את החפץ לעצמו ויהא חייב לו את שויו כי אין לו תועלת בחפץ המסוים אלא בערכו. וסברא זו מועלת גם לדעת הש"ך שרק בתפילין שם דמיהן ומניחם, וגם בדברים שאין הבעלים מתייאשים שלדעת הש"ך אסור להשתמש. מכל מקום יש כאן אומדנא דמוכח. וזה בכלל הגמ' (ב"מ דף כח:) והשבתו לו, ראה היאך תשיבנו לו.

נימוקו של הגר"ד בהר"ן (אורח דוד עמוד ריט): הנה לא מצאנו אבידות שנשארו אצל אבותינו 'עד שיבוא אליהו' ועל כרחק שצריכים לשמור את האבידה עד זמן סביר, ואח"כ מותר להשתמש בזה ולשער את שויו וכשיבוא אליהו נשלם את השווי לבעלים. ועיקר סברא זו אמר גם הגר"י בלוי זצ"ל בשיעורו (י.ה.).

נימוקו של הגר"י טשזנר (מ.ט.): מבואר בש"ך (חו"מ סימן רס ס"ק כו) דהמוצא אבידה שאין בה סימן והרים אותה קודם שנתייאשו הבעלים אינו שלו דקיי"ל יאוש שלא מדעת לא הוי יאוש, מכל מקום כיון שאינו יודע למי יחזיר יכול לעשות בה מה שירצה והוסיף הש"ך (סימן רסב ס"ק ג') שרק אחרי שיעור זמן שיש לתלות שבודאי נתייאש יכול להשתמש בו ביאוש שלא מדעת, [וחולק על הראב"ד והטור והשו"ע (סימן רס סעיף י')] שאין היתר להשתמש עם האבידה ביאוש שלא מדעת. ולכן ישתמש באבידה לעצמו וירשום שויו, שיתן לו כשיוכיח שנאבד לו או כשיבוא אליהו.

נימוקו של הגר"מ ברנסדופר: דלא שבקת חיי לכל בריה, שיצטרך להשקיע הון עתק בפרסום יותר משווי האבידה, ולטרוח הרבה עד שימצא את הבעלים, ולכן יקים הכרזה באופן סביר ויתלה מודעה באיזור מקום המציאה, וכאשר יעבור פרק זמן נכבד יטלנו לעצמו וירשמנו בפנקס.

הערות מבני החבורה

מה העניין לרשום בפנקס ?

קושיא: יש לתמוה (ש.א.) מה העניין לרשום כל חובתיו על גבי פנקס, הרי כמו שאלהו יכול לגלות לו למי הוא חייב, כך יכול אליהו לגלות לו מה הוא חייב. וכן קשה במעשה של רבי ישמעאל בן אלישע (שבת דף יב:) שרשם על פנקסו חטאת שמינה וצריך להבין מה העניין לרשום על פנקסו, מדוע לא יוכל לשאול את אליהו כל חיובי הקרבנות שחייב להקריב, כמו שישאל אותו למי להשיב את כל האבידות וכמו שיפשוט כל הקושיות ואיבעיות.

ויש לתרץ בכמה אופנים: בפשוטו י"ל (צ.פ.) שצריך שהאדם מצידו יהא מוכן ומזומן לשלם גם קודם שיבוא אליהו (ד.ק.), ויתכן שעפ"י החפץ והסימנים יחזור לבעליו. ולכן רושם בפנקסו כדי שיהא מוכן ומזומן לשלם הכסף שחייב, ובכל זמן שיתברר ע"י סימנים, או אם אליהו יבוא היום מיד ישלם, ואם לא ירשום ישכח !

ע"ל (מ.פ.) שמדין שומר אבידה חייב לשמור כמיטב יכולתו, ורישום בפנקס הוא בכלל חיוב שמירה, למרות שכעת אינו יכול להשיב מכל מקום ברישום הוא משים על לבו את חיובו וכשיבוא אליהו יוכל לבצע, ורק אז אליהו יעשה את חלקו, ואינו יכול לפטור עצמו מחיוב שמירה מכח נבואה של אליהו.

ע"ל לפי מה שכתב האבן האזל (משפטים השמטות ומילואים עמוד צא) בתשובתו להגרצ"פ פרנק זצ"ל, שבספיקא דדינא אין אליהו נאמן דתורה לא בשמים היא, ורק בספק במציאות אליהו נאמן. וצידד שאין לאליהו נאמנות להוציא כסף ממוחזק, ונאמן רק לקבוע בעלות בכסף שאין ידוע מי הבעלים. עכ"ד. ולפי"ז י"ל שאם לא יכתוב על פנקס את חיובו אליהו לא יהא נאמן, ורק כאשר יכתוב על פנקס שהוא חייב כבר אינו להוציא ודוקא אז אליהו נאמן (נ.א.), אכן מצד תירוצ זה אם יקבל על עצמו שכל שיאמר לו אליהו יעשה שוב אין צריך פנקס (ז.ח.).

ע"ל (ז.ח.) שאלהו לא יפנה לכל אדם לחדש חיוב השבה שאין יודע כלל, ורק באדם שעשה מה שיכול ורשם בפנקס ויודע שחייב להשיב ויבוא לאליהו לשאול למי להשיב, שזה אינו יכול לדעת לבד, אז אליהו יפשוט את ספקו למי לתת, ולכן צריך פנקס כדי שיהא לו שאלה. וכמו 'תיקו' שרק מי שלמד ומסתפק מה הדין באיבעית הגמ' אז אליהו הנביא יפשוט לו ספיקותיו, אך מי שלא למד אליהו לא יבוא ללמדו. ❖

3. מה הנאמנות של אליהו

פשטות הלשון יהא מונח עד שיבוא אליהו משמע שכאשר יבוא אליהו יהא נאמן להכריע בממונות וכן מבואר ברש"י (ב"מ לז: ד"ה פסידא דגדול) וכשיבוא אליהו ויאמר של מי הוא... משמע שיישיב מכח דברי אליהו. וכן מבואר ברמב"ם (שאלה פ"ה הלכה ה') יהיה מונח אצלו עד שיודה לחבירו או עד לעולם. ופירש הסמ"ע (סימן ש' ס"ק ז') 'לעולם' רצה לומר עד שיבוא אליהו. ע"כ. משמע ברמב"ם שאז יצטרך להחזיר כמו האופן השני שהזכיר הרמב"ם שחבירו מודה. גם בשאר דיני ממונות אליהו נאמן כמבואר בגמ' (גיטין מב:) שאם יבוא אליהו ויאמר בחד מיניהו דעבד הוא קנין כספו קרינא ביה, משמע שאלהו נאמן בכל ממונות, וצריך להבין מאיזה דין נאמן.

והנה המשנה למלך (אישות פרק ט' הלכה ו') והברכי יוסף (או"ח סימן לב) מיסדים שאלהו נאמן רק בספק במציאות כגון האם פלוני כהן וראוי לעבוד עבודה, אבל בספיקא דדינא אינו נאמן דתורה לא בשמים היא. והמגיה שם הוכיח כן ממש"כ הרמב"ם (יסודי התורה פרק ט' הלכה ד', ובפירוש המשניות הקדמה לסדר זרעים) דנביא שאומר הלכה כדברי פלוני הרי זה נביא שקר. ותמהו על

הרמ"ז (ספר תוספת יוה"כ דף ד ע"ג לדף עה.) שכתב שאליהו נאמן גם בספיקא דדינא. אולם נחלק עליהם הגרע"א (בהגהות רמב"ם פרנקל שם) בראיות נפלאות שאליהו נאמן גם בספיקא דדינא. חידוש גדול כתב הג"ר אלחנן וסרמן זצ"ל (קובץ שיעורים ב"ב אות תר"מ) שאין לאליהו נאמנות בדיני ממונות יותר מעד אחד, [ואף שידיעתו ברוה"ק נאמן כעד אחד כמבואר בברכ"י] ומה שכתוב יהא מונח עד שיבוא אליהו, לדעות שעד אחד אינו נאמן באופן זה, הכונה דכשיבוא אליהו יודה הבעל דין בעצמו שיתביש לכפור בפני אליהו, טעם זה שייך רק בפקדון ולא במציאה (ה.י.). ולענין מציאה צ"ל לפי דרכו, שכאשר יבוא אליהו כל ישראל יהיו על אדמתם, ובאבן הטוען יתברר כל האבדות שבעולם שכל המאבדים וכל המוצאים של כל הדורות יפנו לשם (ש.ק.). ❖

'צואה הפשט'

פתרונות, הצרות, והארות. נ"ד: 052-7687405 | פקס: 02-6507823